

УДК 2-526.6/.7

Оксана ТРИСКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4717-4396>

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ХАТНЬОЇ ІКОНИ: ПАТРОНАЛЬНИЙ ПРИНЦИП СВЯТОСТІ

«І в них запалала така жадоба віри і ревність, що вони прийняли пастиря і з великою ретельністю виконують християнські обряди»

(з послання візантійського патріарха Фотія, 867 р., переклад М. Брайчевського)

На прикладі сакральної пластики малих форм, що збережена з часів Київської Русі, автор намагається відшукати корені української традиційної релігійності, а саме причини та механізми поширення культів святих. У статті висвітлено появу і входження релігійної атрибутики в давньоруський побут, встановлено, що в період раннього християнства основним принципом у відборі святих зображень був патрональний, а головною функцією використання релігійної символіки — захисна. Саме такий аспект сприйняття зображень святих призвів згодом до розвитку явища хатньої ікони.

Ключові слова: предмети особистого благочестя, сакральна пластика, нагрудна ікона, християнська символіка, іконографія, хатня ікона.

© О. ТРИСКА, 2018

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (143), 2018

Становлення образно-сислової системи релігійного вшанування розпочалося на Русі із прийняттям на Русі християнства. У цей період формувалися принципи та обряди, ієрархія почитання святих. З часом вони стали основою складної системи іконошанування, до якої також належить хатня ікона.

Прийняття нової віри було не лише фактом вищої духовності та нового світогляду — поширення християнства, ініційоване давньоруськими князями, поєднувалось з елементами державотворення і відіграло своєрідну роль «просвітництва». Його суть полягала у виході з поганської «темряви» на «світло» — відповідно шановані релігійні символи використовували не тільки у церковному просторі, а й у різних сферах життєдіяльності [22, с. 47]. «Ми ж (руси), скільки нас охрестилося, клялися церквою св. Іллі... і притягальним чесним хрестом. А нехрещені руси хай покладають щити свої, і мечі свої оголені, і обручі свої, і інше оружжя, і хай клянуться...» — ця цитата з угоди князя Ігоря з Візантією 944 р. засвідчує вагомість сприйняття імені пророка і знаку хреста [22, с. 48].

Слідом за вербальним використанням символіки виникала потреба в її візуалізації, тому одним з важливих напрямків розвитку ремесел у добу Київської Русі було виготовлення християнської атрибутики, а саме: хрестів, іконок, медальйонів та ін. Релігійні зображення розміщували також на утилітарних предметах — печатках, амуніції тощо. **Мета** нашої статті — прослідкувати за входженням християнських символів у побут, їх трактуванням і відтворенням. На прикладі артефактів нецерковної обрядовості важливо зрозуміти, як формувалась традиція щоденного вшанування святих. На нашу думку, саме цей аспект був основоположним у появі та поширенні хатніх ікон, які з'явилися в помешканнях українців значно пізніше.

Оскільки дослідження стосується, переважно, символів індивідуального використання, варто уточнити термінологію: з 1997 року, щодо зразків цього періоду, дослідники вживають термін *предмети особистого благочестя*. Це визначення було запроваджене у духовну літературу А.Є. Мусінім — воно схвалене істориками й археологами [24], оскільки регламентує речі за цільовим призначенням. Синонімічною пропозицією є назва *особисті сакральні (християнські) символи*. Частково це поняття стосується і хатніх ікон, проте дослідниця Ю.В. Колпакова пропонує долучити ікони (разом із лампада-

Іл. 1. Чернігівська гривна. Золотий амулет-зм'євик Володимира Мономаха, лицьовий та зворотний боки, XI ст. Державний Російський музей, Санкт-Петербург

Іл. 2. Срібний зм'євик. Лицьовий та зворотний боки. XI ст., Галич. Львівський історичний музей. Опубліковано: Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. — Київ, 1997

ми та ін.) до категорії *предметів сімейного благочестя* (ПСБ) [26]. Термін *предмети особистого благочестя* (ПОБ) вже апробований українськими авторами, тому його доцільно використовувати й надалі [25]. Хатня ікона ж, як артефакт не лише особистого, а й родинного благочестя, більше відповідає категорії ПСБ, про що свідчать сімейні обряди, молитви, благословення, вінчання й таке інше.

Упродовж тривалих археологічних досліджень (з XIX ст. по сьогодні) на території України виявлено велику кількість предметів особистого благочестя. Географія знахідок підтверджує їхнє масове поширення по всій території Київської та Галицької Русі.

Традиція використання цих речей увійшла в побут з IX ст. — це амулети, медальйони, хрестики, підвіски, іконки, різна художня вартість яких вказує на популярність і серед суспільної верхівки, і серед простих людей. За матеріалом та складністю виконання всі зразки поділяємо на тиражовані та високохудожні. Окрім того, артефакти мають різне походження: візантійське, корсунське, місцеве тощо. В археологічних і мистецтвознавчих дослідженнях зафіксовано численні давньоруські осередки виконання, доказом яких є, насамперед, віднайдені форми для відлиття тих чи інших типів ПОБ. Дослідники сходяться на думці, що перші вироби були привезені, і

Іл. 3. Нашивні пластинки до чільця у вигляді іконок (срібні-позолочені), Галич, XIII ст. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Опубліковано: Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. — Київ, 1997

лише згодом їх почали відтворювати й інтерпретувати місцеві майстри.

Велику частину знахідок становлять натільні хрестики — значно менше збереглося хрестів-моцовиків (енколпіїв) і нагрудних іконок [25]. Відомо, що християнськими символами були й монети із зображенням хреста — так, динарій Оттона й Адельгейди з припаяним вушком (з Вишгородського посаду) використовували як підвіску [25]. Проте транслятором давньоруської іконографії стала не знакова (хрести), а знаково-візуалізована символіка — хрести з фігурними зображеннями, іконки та інше. До найдавніших типів належать так звані «змієвики» або «гривни». За зображеннями й написами — це амулети-підвіски, які згідно з сучасною термінологією належать до оберегів. Вагомо, що на них карбували вирази, які вказують на охоронне призначення. Оскільки богослови не сприймали таких символів, то перший Лаодикійський собор (IV ст.) заборонив їхнє використання [4, с. 203]. На відомій «печатці Соломона» (з царем Ізраїлю, що низвергає жінку-демона) зі звороту написано: «Печать Соломона, вбережи того, хто тебе носить від всякого зла», «щезни, ненависна, нехай Соломон тебе прожене», «щезни, ангел Арлааф тебе прожене» [4, с. 203]. Це тексти з давнього апокрифу *Заповіт Соломона*, у якому йдеться про дар царя попереджати хвороби й напасті. За подібною структурою відтворені й давньоруські амулети-змієвики: на лицевій стороні — постаті святих: архангел Михаїл, святі Микита Бісоторець, Федір Тирон, Федір Стратилат або Богородиця з Дитям, а на зворотному боці — зміїне гніздо як втілення зла та напис. На Чернігівській золотій гривні Володимира Мономаха (1053—1125) читаємо: «Господи, поможи рабу своєму Василю» (Мономах був хрещений Васиєм, іл. 1). Подібні

зразки виконували також з дешевших матеріалів і тиражували — збереглися два ідентичні мідні змієвики [16, с. 251]. Водночас, на срібному змієвику з Галича відтворений дещо інший варіант архангела Михаїла (іл. 2) [20, с. 110]. Назагал, розміщені на них грецькі або кириличні тексти нагадують замовляння від немочі й вказують на персоніфіковані обереги власників.

Роль амулетів у Київській Русі виконували також підвіски, які входили до ансамблю жіночого костюму X—XIII ст. У дохристиянський період їх декорували геометричними й зооморфними мотивами й прикріпляли до головних, шийних, поясних прикрас [19, с. 23]. Згодом на них почали відтворювати релігійні мотиви — у Галичі, зокрема, відтискали підвіски для чілець із зображенням св. Юрія Змієборця. Це погруддя святого в заглибленому, декорованому тисненням обрамленні (виявлено матрицю, кін. XII — поч. XIII ст., 27 x 24 x 2 мм) [20, с. 71]. Виготовлені мідні відбитки золотили і кріпили до головного убору, трактуючи як елемент одягу, ювелірну прикрасу й оберег водночас (іл. 3). З часом частину з них перетворили в нагрудні/натільні іконки: односторонні, двосторонні — круглі, прямокутні або прямокутні з півкруглим завершенням [19, с. 61].

Носіями релігійних традицій на Русі були, насамперед, князі. Вони копіювали візантійську звичаєвість і наслідували обрядовість константинопольських ієрархів. Згідно з ними — влада освячувалась Христом, а всі діяння повинні були підпорядковуватись богоугодним цілям. Це підтверджують зображення імператорів у візантійських храмах — наприклад, Юстиніан і Костянтин з поклоном перед Богородицею з Дитям (приносять в дар і посвячують їй храм та місто), а також ікони — Ісус Христос покладанням рук коронує Романа II та Євдокію [10,

Іл. 4. Христос вінчає князя Ярополка та княжну Ірину. Мініатюра з псалтиря Гертруди (фрагмент). 1078—1087 рр. Музей в Чівідале, Італія. Опубліковано: Патріарх Дмитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII—XV ст. — Львів, 2005

с. 109, 197]. Як слушно зауважував історик Іван Крип'якевич, «князі називали себе володарями Божою милістю», вони були незалежними, проте посланими Богом [8, с. 150]. Особу князя ототожнювали з образом святого — тому на печатках, як символах влади, в X—XIV ст. замість князя представляли його хрещального патрона [23, с. 267]. Саме Ярослав Мудрий розвинув у Києві культ св. Георгія (Юрія) — його карбували на печатках і на срібних монетах (однаковий тип напису ГЕОРГІО вказує, що вироби були виконані для одного власника) [6, с. 368]. Зокрема, на актових печатках сина Ярослава Мудрого Ізяслава (1054—1078, в хрещенні Дмитра) фігурує св. Дмитрій зі списом у правій руці [7, с. 212], а князя Ростислава Мстиславича (1108—1167, в хр. Михайла) — архангел Михайл [11, с. 289]. Патрональний принцип вибору і шанування святих засвідчує й мініатюра з *Кодексу Гертруди* — у сцені коронації князь Ярополк зображений у супроводі свого хрестильного опікуна апостола Петра (іл. 4) [5, с. 352].

Якщо князі ідентифікували на печатках однойменними святими, то символами церковних ієрархів були ікони — очевидно, найбільш прославлені та відомі.

На декількох олов'яних молибдулах, віднайдених у Крилосі, представлена *Богородиця Знамення*, на одній з яких напис: «Мати Божа, охороняй мене, Косму, єпископа галицького» (1157—1165, єпископ часів Ярослава Осмомисла). На іншій свинцевій печатці написано: «Господи, помози рабу своєму свято...» (Святополку або Святославу(?)). Припускають, що на лицьовій стороні печаток відтиснена головна ікона Галицького кафедрального собору [21, с. 205—206]. Водночас, написи засвідчують виразний патрональний характер зображень.

Важливо, що спорудження перших храмів також було пов'язане зі святими охоронцями князів. Так, Ярослав Мудрий, розбудовуючи Київ, звів монастирі Георгія та Ірини (його дружини). Подібно чинили й інші державники — Ізяслав заснував Дмитрівський монастир, Святополк — Михайлівський Золотоверхий (1108 р.) [1, с. 30—31]. Відповідно дружина князя Святополка, дочка імператора Олексія I Комнина, Варвара доставила до Києва мощі великомучениці Варвари, які стали однією з найважливіших реліквій міста. Відомо, що св. Федір був покровителем князівської династії Мстислава Великого (1076—1132, у хрещенні Федора) — саме за його правління зведена кам'яна церква св. Федора в Києві, а також монастир з храмом-усипальницею біля Володимира [28]. Так формувалися традиції шанування хрестильних опікунів, які в різних верств населення набирали відмінних проявів.

Одним з головних культів було почитання архангела Михайла — охоронця князів і воїнів, розповсюджене по Київській і Галицькій Русі. Ця традиція, як і інша релігійна звичаєвість, запозичена з Візантії, для якої архангел Михайл був покровителем Константинополя й царської династії. У IX ст. там вже було дванадцять Михайлівських церков [9]. Силуетом архангела часто увінчували візантійські хрести. У Києві, попри присвяти храмів і влаштування приділів у Софійській та Успенській церквах міста (XI ст.), святого відтворювали на численних предметах особистого благочестя: «...цей ангел... милостивий до людського роду, завжди стоїть перед престолом Всевишнього, щоб піклуватися про людський рід» [15, с. 204].

Патрональним смислом наповнена двохстороння іконка з Христом Пантократором та архангелом

Іл. 5. Христос Пантократор, архангел Михаїл з пророком Аввакумом. Двостороння бронзова іконка, Київ, III чверть XI ст. Оpubліковано: Пуцко В.Г. Русская путевая икона XI века. — Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1981. — Ленинград, 1983

Михаїлом (віднайдена в Києві, ще один тотожний образок походить з Галича). Вона рідкісна за іконографією — біля святого зображений пророк Аввакум (іл. 5), якого архангел Михаїл переніс до Даниїла, щоб доставити, за велінням Господа, йому обід. Ця сцена описана в біблійній книзі пророка Даниїла. Мініатюрні розміри та вушко вказують на те, що це був натільний подорожній образок, сюжет якого мав допомагати подорожуючому [15, с. 203].

Іконки з архангелом Михаїлом різні за походженням та іконографією. Одним із найбільш неординарних є відлите силуетне відтворення архістратиґа з Галича (66 x 40 x 0,2 мм) — у гордїй поставі з розправленими крилами [21, с. 195]. Бронзовий образок був, вочевидь, персональним натільним оберегом (іл. 6).

Символічно, що на шоломі князя Ярослава Всеволодовича (1191—1246, у хрещенні Федора) також було відтиснено зображення Михаїла, доповнене написом: «Въликъи Архистратиґе ги Михаиле помози рабу своему Феодору» [16, с. 291]. Свідченням віри в охорону й допомогу цього є літописне письмове звернення Данила Галицького до архангела під час походу на белзького князя Олександра (1233 р.) [2, с. 19].

Іл. 6. Іконка з зображенням архангела Михаїла, Крилос (Галич), XII ст. Музей у Крилосі, Івано-Франківська обл. Оpubліковано: Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича. — Київ, 1997

Іл. 7. Св. Дмитрій Солунський, рельєфна іконка, шифер, кін. XII — поч. XIII ст., Київ. Оpubліковано: Николаева Т.В. Древнерусская мелкая пластика из камня. — Москва, 1983

Ще одним принципом вшанування було відзначення святих, яких вважали патронами певних професій. Віддавна до особливого стану належала військова дружина, яка ще з язичницьких часів мала власні відзнаки (відомі з викопних знахідок сокирки-амулету та ін.). Археологічні пам'ятки, а також ікони, рельєфи тощо засвідчують, що одним з найважливіших культів на Русі було вшанування воїнів-великомучеників. Вочевидь, із вкоріненням християнства, язичницькі символи були замінені зображеннями святих у військових обладунках [28]. Князівські династії вважали такі символи захисними й сприяли їхній популяризації. Покровителем раті був св. Дмитрій — часто його іменем називали князівських первістків. Святого втілювали в різній іконографії: ймовірно, пам'ятка з Дмитрієм на троні була виготовлена безпосередньо для князя Ізяслава Ярославовича [7, с. 216]. Ще на одній іконці біля Дмитрія Солунського (12,3 x 8,5 см) представлені два ангели, один з яких підтримує німб, а інший подає меч (іл. 7). Назагал, зображення святих воїнів були одними з найбільш поширених — їх компонували попарно, потрійно: Феодора і Дмитрія; Феодора, Юрія і Дмитрія.

Серед археологічних знахідок Прикарпаття й Волині виявлені численні медальйони (діаметром 2 см)

з узагальненим образом вершника в німбі, зі списом у руці та щитом. Частина з них односторонні. Подібні зразки, доповнені аверсним зображенням, знайдені в Галичі, на Підляшші, Буковині [28]. Хто з персоналій представлений, достеменно невідомо, проте тиражування воїна-святого на символах особистого благочестя засвідчує його важливість й широке застосування як амулета.

У цей період було канонізовано перших руських святих — князів Бориса і Гліба (1072 р.). Їх визнали молитвенниками перед Богом «за землю Руську» та вважали патронами князів і помічникami ратників [28]. Поклоніння святим почалося із зведення храмів — у Вишгороді, Чернігові, поблизу Галича, до вшанування яких доклали особливих зусиль князь Роман Мстиславович (1152—1205), у хрещенні Бориса. Предметними свідченнями цього культу є зображення святих на енкалпіонах, які виявлено в більш ніж сімдесяти місцях. Найбільше артефактів походить з Галичини й Волині, їх виготовляли двох типів — рельєфні та рельєфно-чернені. На першому з них у центрі кожної стулки відтворено Бориса і Гліба в повний зріст, кожен з моделлю храму в лівій руці. Дослідники вважають ці хрести особистими сакральними символами (можливо, відзнаками) воїнів — побутує версія, що пам'ятки могли належати воїнам, які відвідали місця поховання великомучеників або пов'язані з ними храми [28].

Проте святих Бориса і Гліба зображували і на нагрудних іконках — один з художньо досконалих зразків київського походження (?) представляє святих у повний зріст з хрестами й мечами в руках (іл. 8). На іншій пам'ятці вони фігурують в медальйонах біля Богородиці Ніколєї [13, таб. 5:1,4] (що, правда, згодом традиція їх почитання була втрачена і до часу поширення хатніх ікон не збереглася).

Знахідки малої кам'яної пластики по всій території Київської та Галицької Русі вказують на популярність постаті св. Миколая — заступника у всіх бідах. Його особливе вшанування засвідчують зображення поряд з Христом Пантократором (сланцева ікона, 65 x 65 x 18 мм, походить з Ізяславського городища) [29], Богородицею Замилування [13, таб. 2:12] та ін. Святому присвячували також односторонні образки (походять з Галича, Києва, Чернігова).

Доказом трактування св. Миколая як патрона подорожуючих дослідники вважають виявлення од-

нойменної іконки в чернігівському поселенні поблизу небезпечної ділянки водного й сухопутного шляхів на Київ [24]. Це один двосторонній образок рідкісної іконографії — зі святими Миколаєм та Сісінієм є цінним оберегом у зв'язку з поєднанням на ньому двох цілителів. Апокрифічного Сісінія вшановували як рятівника від хворіб (12 лихоманок) — його культ був також запозичений з Візантії [13, таб. 4:4].

Значний вплив на ранньохристиянське мистецтво Київської Русі мав замовник твору. Унікальним свідченням цього факту є заготовка двосторонньої іконки XI ст. з Новгороду. Це звичайна п'ятикутна дощечка (100 x 80 мм), на якій збереглися давнє розграфлення — поділ на чотири частини — і написи: *Исус Христос, Богородиця, св. Онуфрій, св. Феодір Тирон* (на лицевій стороні), святі Михайло, Іван, Климентій і Макарій (на звороті). Дослідники вважають, що, за задумом, це були охоронці родини [3, с. 200]. Цей прямий доказ сімейних християнських вірувань XI ст. дає змогу припустити, що перед нами заготовка мініатюрної хатньої або подорожньої ікони.

На зв'язок іконографії з іменами замовників вказує історія образу *Св. апостолів Петра і Павла*, створеного в Новгороді за князювання Всеволода Мстиславовича (1125—1136). Для ікони був виготовлений оклад з архангелом Гавриїлом (іменним охоронцем князя) та сонмом інших святих. Дослідник Б.А. Рібаков припускає, що численні зображення покровителів воїнів і лікарів пов'язані з військовим походом князя на Суздальщину (1135 р.) — вони повинні були оберетти його від поразки. Саму ікону, ймовірно, виконали на замовлення посадника Петрилі, або його дружина Варвара, оскільки на іконі відтворений апостол Петро, а на окладі — св. Варвара [17, с. 67].

Про тенденцію зображень патрональних святих свідчить також хрест-енколпійон з колекції Ханенків. У центрі — св. Семен, з боків — Олена й Анастасія, поряд — Козьма та Даміан (іл. 9). Мистецтвознавець М. Петров стверджував, що це патрони сім'ї, обґрунтовуючи думку різним віком і портретними рисами зображених (виконані технікою емалей). Представлені Козьма та Даміан, яких вважали охоронцями ковалів і ковалів-ювелірів, могли символізувати майстра [16, с. 386—388].

Іл. 8. Святі Борис і Гліб., рельєфна іконка, шифер, кін. XII — поч. XIII ст., Київ (?). Оpubліковано: Николаева Т.В. Древнерусская мелкая пластика из камня. — Москва, 1983

Іл. 9. Хрест (частина енколпійону) з емалевими зображеннями, XII ст., віднайдено: с. Мотовилівка Васильківського повіту. Оpubліковано: Рібаков Б.А. Ремесло древней Руси. — Москва, 1948

Іл. 10. Золота гривна з емалевими зображеннями, XII—XIII ст., віднайдено: с. Кам'яний Брід. Житомирська обл. Опубліковано: Історія українського мистецтва. — Т. 1. — Київ, 1966

Іл. 11. Золота барма з емалевим зображенням (частина з «мониста» барм), XII ст., робота давньоруських майстрів, віднайдено: с. Сахнівка Черкаської обл. Опубліковано: Музей історичних коштовностей України. — Київ, 1984

Окрім того, прямим свідченням трактування хрестів як оберегів є написи — на зразку з Волинського краєзнавчого музею (XII ст.), де представлено Розп'яття, Богородицю Ассунту, святих, викарбувано: «Пресвята Богородице, помагай!» [18, с. 15].

Особливою сакральною символікою наповнені рідкісні мистецькі твори з дорогоцінних металів. Повнотою іконографії вирізняється золота гривна, складена з медальйонів, присвячених Деїсису: у центрі — Христос, обабіч — Богородиця, Іван Хреститель, поряд — архангели Михаїл і Гавриїл (?), апостоли Петро і Павло (?), двоє святих. Усі зображення, у формі півпостатей у колі, об'єднані у вишукане нагрудне монисто (іл. 10). Такий виріб належав, очевидно, особі князівського сану, яка, як оберег, носила на грудях зображення всіх шанованих святих. Водночас високохудожнє виконання з допомогою техніки перегородчастих емалей вказує, що то була цінна прикраса. Інший коштовний ювелірний зразок походить з с. Сахнівка (Черкаська обл.) — він майже ідентичний за іконографією, проте відмінний архітектонічно: святі представлені на одинарних медальйонах-бармах, поєднаних між собою золотими коралинами в намисто [12, с. 41] (іл. 11). Мабуть, саме про таку прикрасу є згадка в заповіті володимиро-волинського князя Володимира Васильковича — її названо «монисто велике золоте» [13, с. 45].

Композиційно ще величнішою є князівська діадема із золотих пластин, на яких також фігурує Деїсисний чин [14]. Цей розкішний головний убір, репродукований у виданні 1913 р. (сьогодні місцезнаходження не відоме), демонструє давньоруську іконографічну традицію профанного використання основних церковних релігійних сюжетів.

Як бачимо, із прийняттям християнства святих почали відтворювати, насамперед, на предметах особистого благочестя. Різний мистецький рівень і велика кількість збережених пам'яток засвідчують їхню популярність і поширення. Написи на амулетах, хрестах, іконках вказують на те, що ці речі вважали оберегами. Водночас розміщені на них звернення про допомогу підтверджують визнання й дію патронального принципу — людина носила на собі зображення святого як символ віри та дієвий захист від ворогів і стихій. Таким чином, через персоніфіковане вшанування, образи покровителів ставали невід'ємною ознакою християнського життя.

Культу святих формувалися на основі запозичених візантійських традицій — їхньому поширенню сприяло, насамперед, масштабне церковне будівництво. Споруджуючи храми, князі присвячували їх

тим святим, іменем якого були охрещені. Ототожуючи християнську символіку із знаками державної та церковної влади, вони відтворювали зображення цих святих на печатках, монетах тощо.

Поряд з іменним принципом, розвивалося вшанування святих, яких вважали патронами в певних життєвих обставинах, або за родом занять. Традиційно, за візантійським зразком, архістратиг Михаїл був покровителем князівського війська, св. Миколай — подорожуючих, св. Козьма та Даміан — ковалів, ливарників та ін. Історичні обставини впливали на появу давньоруських почитань, першим з яких була канонізація невинно вбитих Бориса і Гліба — з 1072 р. їх вважали заступниками князів і воїнів. Саме з цих постатей розпочалося формування культів національних святих. У період раннього християнства було започатковане поширене до сьогодні особливе ставлення до св. Миколая — це засвідчує велика кількість археологічних пам'яток і їхнє іконографічне різноманіття.

Зразки рідкісної іконографії вказують на те, що деякі сюжети виконували на замовлення. Подеколи, за браком письмових джерел, за персоналіями святих можна визначити особу власника/замовника твору.

Фрагментарність інформації щодо давньоруської побутової обрядовості не дає можливості повністю відтворити послідовність адаптації християнських символів, проте однозначно доведено, що основним принципом у відборі святих зображень був патрональний, а головною функцією використання релігійної символіки — захисна. Саме ці фактори вказують на тяглість традиції: від особистого сакрального символу — до хатньої ікони.

1. *Айналов Д.В.* Летопись о начальной поре русскаго искусства / Д.В. Айналов. — С. Петербургъ, 1904. — 33 с.
2. *Александрович В.* Мистецтво Галицько-Волинської держави / В. Александрович. — Львів : НАНУ ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1999. — 132 с.
3. *Арциховский А.В.* Заготовка иконы с Новгорода / А.В. Арциховский // *Византия, южные славяне и Древняя Русь, Западная Европа: искусство и культура.* — Москва : Наука, 1973. — С. 199—202.
4. *Бланков Ж.* О двоеверии и амулетах-змеевиках / Ж. Бланков // *Византия, южные славяне и Древняя Русь, Западная Европа: искусство и культура.* — Москва : Наука, 1973. — С. 203—210.
5. *Богусевич В.А.* Станковий живопис / В.А. Богусевич // *Історія українського мистецтва : в 6 томах.* — Т. 1. — Київ, 1966. — С. 322—357.
6. *Гончаров В.К.* Художні ремесла / В.К. Гончаров // *Історія українського мистецтва : в 6 томах.* — Том 1. — Київ, 1966. — С. 357—392.
7. *Жишкович В.* Пластика Русі-України Х — перша половина XIV століть / В. Жишкович. — Львів : Інститут народознавства, 1999. — 240 с.
8. *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство / І. Крип'якевич. — Львів : Інститут українознавства НАНУ, 1999. — 220 с.
9. *Кондаков Н.П.* Византийские церкви и памятники Константинополя / Н.П. Кондаков. — Москва : Индрик, 2006. — 424 с.
10. *Лихачева В.* Искусство Византии IV—XV веков / В. Лихачева. — Москва : Искусство, 1981. — 310 с.
11. *Літопис руський (за Іпатським списком).* — Київ : Дніпро, 1989. — 592 с.
12. *Музей історичних коштовностей УРСР.* Фотоальбом. — Київ : Мистецтво, 1984. — 124 с.
13. *Николаева Т.В.* Древнерусская мелкая пластика из камня / Т.В. Николаева. — Москва : Наука, 1983. — 230 с.
14. *Петров Н.И.* Искусство в Южной России. Живопись, графика, художественная печать. Южно-русские иконы / Н.И. Петров. — Киевъ, 1913. — № 11—13. — 84 с.
15. *Пущко В.Г.* Русская путевая икона XI века. Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1981 / В.Г. Пущко. — Ленинград : Наука, 1983. — С. 199—206.
16. *Рыбаков Б.А.* Ремесло Древней Руси X—XIII веков / Б.А. Рыбаков. — Ленинград : Аврора, 1948. — 803 с.
17. *Рыбаков Б.А.* Декоративно-прикладное искусство Руси X—XIII веков. Иллюстрированный альбом / Б.А. Рыбаков. — Ленинград : Аврора, 1971. — 118 с.
18. *Савицький В.* Християнська культова атрибутика Волині X—XIII ст.: хрести-енколпіони і натільні іконки (за матеріалами збірки Волинського краєзнавчого музею) / В. Савицький // *Літопис Волині: всеукр. наук. часоп.* — Луцьк, 2011. — Ч. 10. — С. 11—18.
19. *Седова Н.В.* Ювелирные изделия Древнего Новгорода X—XV вв. / Н.В. Седова. — Москва : Наука, 1981. — 198 с.
20. *Фіголь А.* Металопластика давнього Галича / А. Фіголь // *Збірник матеріалів Археологія & фортифікація України V.* Всеукраїнська науково-практична конференція приурочена 125-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. — Кам'янець-Подільський, 2015. — С. 70—73.
21. *Фіголь М.* Мистецтво стародавнього Галича / А. Фіголь. — Київ : Мистецтво, 1997. — 223 с.
22. *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. — Київ : Критика, 2005. — 582 с.

23. Янин В.Л. Патрональные сюжеты и атрибуция древнерусских художественных произведений / В.Л. Янин // Византия, южные славяне и Древняя Русь, Западная Европа: искусство и культура. — Москва : Наука, 1973. — С. 267—271.
24. Веремейчик В.М. Предметы христианского культа XI—XIII вв. на сельских поселениях Черниговского Полесья — Электронный ресурс. — Режим доступа // <https://swordmaster.org/2015/01/21/predmety-hristianskogo-kulta-h-h-vv-na-selskih-poseleniyah-chernigovskogo-polesya.html>
25. Готун І.А. Близькосхідні паломницькі хрестики з південноруських селищ // Пам'ятки східного походження на теренах України — Электронный ресурс. — Режим доступа // <http://oriental-world.org.ua/sites/default/files/Archive/2017/1-2/10.pdf>
26. Івакін В.Г. Предметы osobistogo blagochestya z goncharного посаду давньоруського Вишгороду (за матеріалами археологічних досліджень 2015 р.) — Электронный ресурс. — Режим доступа // <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/128215/28-Ivakin.pdf?sequence=1>
27. Колпакова Ю.В. Христианские древности населения Пскова и Псковской земли конца X—XVIII вв.: (предметы личного благочестия) : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук — Электронный ресурс. — Режим доступа // <http://www.dissercat.com/content/khristianskie-drevnosti-naseleniya-pskova-i-pskovskoi-zemli-kontsa-x-xviii-vv-predmety-lichn#ixzz-58IZ6Wg7D>
28. Терський С.В. Культ святих воїнів та військові відзнаки у галицько-волинському війську — Электронный ресурс. — Режим доступа // <http://irbis-nbuv.gov.ua>
29. Якубовський В.І. Про християнські реліквії з давньоруських городищ, межиріччя верхів'їв річок Случа і Горині — Электронный ресурс. — Режим доступа // http://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/hist/visn/3/3_19_Yakubovsky.pdf
- Bohusevych, V.A. (1966). Stankovyj zhyvopys. In *Istoriia ukrains'koho mystetstva* (Vol. 1, pp. 322—357). Kyiv [in Ukrainian].
- Honcharov, V.K. (1966). Khudozhni remesla. In *Istoriia ukrains'koho mystetstva* (Vol. 1, pp. 357—392). Kyiv [in Ukrainian]
- Zhyshkovych, V. (1999). *Plastyka Rusi-Ukrainy X — persha polovyna XIV stolit'*. L'viv: Instytut narodoznavstva [in Ukrainian].
- Kryp'iakevych, I. (1999). *Halyts'ko-Volyns'ke kniazivstvo*. L'viv: Instytut ukrainoznavstva NANU [in Ukrainian].
- Kondakov, N.P. (2006). *Vizantijskie cerkvi i pamjatniki Konstantinopolja*. Moskva: Indrik [in Russian].
- Lihacheva, V. (1981). *Iskusstvo Vizantii IV—XV vekov*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
- Litopys rus'kyj (za Ipats'kym spyskom)*. (1989). Kyiv: Dni-pro [in Ukrainian].
- Muzej istorychnykh koshtovnostej URSR*. Fotoal'bom. (1984). Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Nikolaeva, T.V. (1983). *Drevnerusskaja melkaja plastika iz kamnja*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Petrov, N.I. (1913). *Iskusstvo v Juzhnoj Rossii. Zhivopis', grafika, hudozhestvennaja pechat'*. *Juzhno-russkija ikony*, 11—13. Kiev' [in Russian].
- Pucko, V.G. (1983). *Russkaja putevaja ikona XI veka*. In *Pamjatniki kul'tury. Novye otkrytija. Ezhegodnik 1981*, 199—206. Leningrad: Nauka [in Russian].
- Rybakov, B.A. (1948). *Remeslo Drevnej Rusi X—XIII vekov*. Leningrad: Avrora [in Russian].
- Rybakov, B.A. (1971). *Dekorativno-prikladnoe iskusstvo Rusi X—XIII vekov*. Leningrad: Avrora [in Russian].
- Savyts'kyj, V. (2011). Khrystijans'ka kul'tova atrybutyka Volyni Kh—KhIII st.: khresty-enkolpiony i natil'ni ikonky (za materialamy zbirky Volyns'koho kraieznavchoho muzeiu). In *Litopys Volyni* (pp. 11—18). Luts'k [in Ukrainian]
- Sedova, N.V. (1981). *Juvelirnye izdelija Drevnego Novgoroda X—XV vv*. Moskva: Nauka, [in Russian].
- Fihol', A. (2015). Metaloplastyka davn'oho Halycha. In *Zbirnyk materialiv Arkheolohiia & fortyfikatsiia Ukrainy*. V. Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia pryurochena 125-j richnytsi zasnuvannia Kam'ianets'-Podil's'koho derzhavnogo istorychnogo muzeiu-zapovidnyka, (pp. 70—73). Kam'ianets'-Podil's'kyj [in Ukrainian]
- Fihol', M. (1997). *Mystetstvo starodavn'oho Halycha*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Yakovenko, N. (2005). *Narys istorii seredn'ovichnoi ta rann'omodernoï Ukrainy*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Janin, V.L. (1973). Patronal'nye sjuzhety i atribucija drevnerusskikh hudozhestvennykh proizvedenij. In *Vizantija, juzhnye slavjane i Drevnjaja Rus', Zapadnaja Evropa: iskusstvo i kul'tura* (pp. 267—271). Moskva: Nauka [in Russian].
- Veremejchik, V.M. Predmeti hristianskogo kul'ta XI—XIII vv. na sel'skikh poselenijah Chernigovskogo Poles'ja. Retrieved from: <https://swordmaster.org/2015/01/21/predmety-hristianskogo-kulta-h-h-vv-na-selskih-poseleniyah-chernigovskogo-polesya.html> [in Russian].

REFERENCES

- Ajnalov, D. (1904). *Letopis# o nachal'noj pore russkago iskusstva*. S. Peterburg# [in Russian].
- Aleksandrovych, V. (1999). *Mystetstvo Halyts'ko-Volyns'koi derzhavy*. L'viv: NANU; Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha [in Ukrainian].
- Arcihovskij, A.V. (1973). Zagotovka ikony s Novgoroda. In *Vizantija, juzhnye slavjane i Drevnjaja Rus', Zapadnaja Evropa: iskusstvo i kul'tura* (pp. 199—202). Moskva: Nauka [in Russian].
- Blankov, Zh. (1973). O dvoeverii i amuletah-zmeevikah. In *Vizantija, juzhnye slavjane i Drevnjaja Rus', Zapadnaja Evropa: iskusstvo i kul'tura* (pp. 203—210). Moskva: Nauka [in Russian].

- Hotun, I.A. Blyz'koskhidni palomnyts'ki khrestyky z pivdenorus'kykh selysch. Retrieved from: <http://oriental-world.org.ua/sites/default/files/Archive/2017/1-2/10.pdf> [in Ukrainian].
- Ivakin, V.H. Predmety osobystoho blahochestia z honcharnoho posadu davn'orus'koho Vyshhorodu (za materialamy arkeolohichnykh doslidzhen' 2015 r.). Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/128215/28-Ivakin.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Kolpakova, Ju.V. Hristianskie drevnosti naselenija Pskova i Pskovskoj zemli konca X—XVIII vv.: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk. Retrieved from: <http://www.dissercat.com/content/khristianskie-drevnosti-naseleniya-pskova-i-pskovskoi-zemli-kontsa-x-xviii-vv-predmety-lichn#ixzz58IZ6Wg7D> [in Russian].
- Ters'kyj, S.V. Kul't sviatykh voiniv ta vijs'kovi vidznaky u halys'ko-volyns'komu vijs'ku. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua> [in Ukrainian].
- Yakubovs'kyj, V.I. Pro khrystyians'ki relikvii z davn'orus'kykh horodysch, mezhyrichchia verkhiv'iv richok Slucha i Horyni. Retrieved from: http://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/hist/visn/3/3_19_Yakubovsky.pdf [in Ukrainian].

Oksana Triska

BEGINNINGS OF THE UKRAINIAN
DOMESTIC ICON:
PATRONAL PRINCIPLE OF SACREDNESS

Using the sacral plastic of miniature shapes, which survived from the Kyiv Rus times, the author seeks the roots of

Ukrainian traditional religiosity, namely the reasons and mechanisms of spreading of cults of saints. The article illuminates the emersion and entrance of religious attributes into «davnorusskyi» everyday life, and it is established, that during early Christianity paternal was the main rule while choosing saint portrayals, and the main use of religious symbolics was defensive. It is this aspect of perception of the images of Saints that subsequently led to the development of domestic icons.

Keywords: objects of personal piety, sacral plastic, pectoral icon, Christian symbolic, iconography, domestic icon.

Оксана Триска

ИСТОКИ УКРАИНСКОЙ
ДОМАШНЕЙ ИКОНЫ:
ПАТРОНАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП СВЯТОСТИ

На примере сакральной пластики малых форм, сохраненной со времен Киевской Руси, автор пытается отыскать корни украинской традиционной религиозности, а именно причины и механизмы распространения культов святых. В статье освещены возникновение и вхождение религиозной атрибутики в древнерусский быт, установлено, что в период раннего христианства основным принципом в выборе изображений святых был патрональный, а главной функцией использования религиозной символики — защитная. Именно такой аспект восприятия изображений святых привел впоследствии к развитию явления домашней иконы.

Ключевые слова: предметы личного благочестия, сакральная пластика, нагрудная икона, христианская символика, иконография, домашняя икона.